

УДК: 159.922:159.943-057.654+371.134

Н 57

Алла НЕУРОВА

**ВПЛИВ НАЯВНИХ ПСИХОЛОГО-ПЕДАГОГІЧНИХ УМОВ
НА ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ЕМОЦІЙНОЇ СТІЙКОСТІ
ФАХІВЦІВ ДЕРЖАВНОЇ СЛУЖБИ УКРАЇНИ
З НАДЗВИЧАЙНИХ СИТУАЦІЙ**

У статті проаналізовано результати емпіричного дослідження впливу умов, які забезпечують емоційну стійкість фахівців Державної служби України з надзвичайних ситуацій. Гіпотетично передбачено, що включення елементів психологічної підготовки до структури їх службової спрямованості, власне сама підготовка та її психологічне забезпечення найоптимальніше сприяють підвищенню емоційної стійкості фахівців при роботі у надзвичайних ситуаціях. Встановлено, що ефективність наявних психолого-педагогічних умов і побудованої на їх основі методичної системи (моделі) психолого-педагогічного забезпечення емоційної стійкості фахівців Державної служби України з надзвичайних ситуацій є середньою.

Ключові слова: *емоційна стійкість, екстремальні умови діяльності, ефективність психолого-педагогічних умов, методична система, фахівці з надзвичайних ситуацій, забезпечення емоційної стійкості.*

Постановка проблеми. Сьогодні пов'язане з ризиком і труднощами реалізації фахових функцій представниками низки професійних груп. Насамперед, йдеться про ті професії, діяльність яких відбувається в екстремальних умовах. Перебуваючи у небезпечних, складних ситуаціях, вони повинні зберігати фаховість

та стресостійкість. Це неодмінно позначається на психоемоційному стані, відповідно вимагає створення таких умов, які б сприяли підвищенню рівня емоційної стійкості та враховували б усю складну систему детермінант особистісно-професійного зростання фахівців. Особливої актуальності окреслені питання набувають у контексті забезпечення психічного здоров'я працівників державних пожежно-рятувальних частин (ДПРЧ) Державної служби України.

У процесі їх підготовки реалізуються конкретні психолого-педагогічні умови та побудована на їх основі методична система (модель) реального психологічного забезпечення емоційної стійкості фахівців з надзвичайних ситуацій. Зокрема, реалізується концепція психологічної підготовки фахівців ДПРЧ як багаторівнева різноспрямована педагогічна система, а також психологічний супровід професійної діяльності безпосередньо під час виконання ліквідаційних завдань в екстремальних умовах. Однак цей аспект психологічного забезпечення діяльності найменш розроблений. Його дослідження становить значний науковий інтерес.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Вивчення емоційної стійкості проводиться з 1914 року і охоплює різні види діяльності: льотну (Є.О. Мілерян [6]), загалом трудову (П.Б. Зільберман [4] та ін.) й навчальну (Є.Г. Щукіна [10], космонавтику, спорт тощо. Особлива увага науковцями надається використанню конкретних методів і способів її оцінки (Л.М. Аболін [1], Н.А. Амінов, С.Л. Ізюмова [5], А.Г. Румянцева [7] та ін.). Так, Л.М. Аболін, аналізуючи методи, параметри й критерії визначення емоційної стійкості, дійшов до висновків, що: 1) особливості емоційної стійкості досліджують і автономно від реальної діяльності (в лабораторних умовах, які моделюють цю діяльність), і в тісному зв'язку з певною професійною діяльністю; 2) інтегральним критерієм емоційної стійкості може бути величина підвищення продуктивності діяльності в напруженій ситуації в порівнянні з її виконанням у відносно спокійних умовах [1].

Аналіз методів діагностики емоційної стійкості, які розроблялися переважно в авіації, здійснив П.Б. Зільберман [4]. Він виявив, що усі наявні діагностичні методи, залежно від концептуальної позиції

дослідників, належать до трьох психодіагностичних напрямів, які спрямовані на дослідження емоційної стійкості: перший – за фізіологічними показниками в стані спокою і за впливом емоційних факторів на суб'єкт діяльності в екстремальних умовах; другий – на зіставлення результатів діяльності досліджуваних і у звичайних (спокійних) ситуаціях, і в емоційно-насиченій ситуації (за кількістю помилок, неточністю виконання завдань, наявним (підвищеним чи зниженим) темпом діяльності); третій – показниками двох попередніх напрямів.

Загалом оцінювання емоційної стійкості здійснюється залежно від розуміння її сутності. Приміром, ідентифікуючи емоційну стійкість з нейротизмом, оцінюється тривожність, фрустраційність, нейротизм і наявність страху. Йдеться про вивчення фрустраційної толерантності (за С. Розенцвейгом); використання стандартизованого інтерв'ю з учителем для виявлення невротичних симптомів у дітей (Шкала невропатизації О.І. Захарова); дослідження тривожності (“Шкали соціально-ситуативної тривоги” О.М. Прихожан), страху (опитувальник “Страхи” О.І. Захарова) [7].

Розглядаючи залежність емоційної стійкості від особистісних властивостей, Є.Г. Щукіна [10] пропонує цілу низку методик, що охоплюють такі напрями: діагностика психоемоційного стану (Шкали реактивної та особистісної тривожності; Опитувальник депресивних станів; опитувальник “Рівень невротизації та психопатизації”); визначення особистісних особливостей (Особистісний опитувальник Г. Айзенка; Томський опитувальник ригідності; “Особистісний диференціал”; дослідження рівня суб'єктивного контролю (РСК)); дослідження поведінки й психофізіологічних змін (“Теплінг-тест”).

Діагностика емоційного компонента також здійснюється за допомогою методу спостереження, тесту кольорів М. Люшера [3], методики “Діагностики ситуативної та особистісної тривожності” Ч.Д. Спілбергера – Ю.Л. Ханіна [9] тощо.

Проте найбільш відомими і широко застосовуваними стали 16-факторний особистісний опитувальник Р. Кеттелла та особистісний опитувальник Г. Айзенка. Ці методики спрямовані на оцінку

емоційної стійкості як особистісної риси й мають високу валідність і надійність [8]. Однак вони по-різному оцінюють співвідношення між біологічним і соціальним факторами.

Проведений аналіз системи використання психодіагностичного інструментарію для дослідження емоційної стійкості дає підставу констатувати, по-перше, недостатній рівень врахування специфіки тієї чи тієї екстремальної діяльності та її впливу на емоційну стійкість; по-друге, орієнтованість його на визначення емоційної стійкості як сформованої в процесі життя риси чи властивості особистості без врахування ситуаційних чинників; по-третє, відсутність спрямування на вивчення реальної сили впливу емоціогенних чинників екстремальних умов на емоційну стійкість суб'єктів діяльності в екстремальних умовах. Враховуючи складність досліджуваного явища, потребу у врахуванні цілої низки умов його формування та різноманітність підходів до вивчення особливий інтерес викликають можливості використання системи діагностики для оцінки емоційної стійкості особистості в екстремальних умовах.

Мета статті полягає в оцінці ефективності наявних психолого-педагогічних умов забезпечення емоційної стійкості фахівців ДПРЧ під час ліквідації наслідків природних, екологічних, технічних і технологічних аварій та катастроф.

Відповідно до поставлених завдань, з метою визначення ефективності наявних психолого-педагогічних умов і побудованої на їх основі моделі психолого-педагогічного забезпечення емоційної стійкості фахівців ДПРЧ під час ліквідації наслідків природних, екологічних, технічних і технологічних аварій та катастроф, ми провели дослідження їх емоційної стійкості. Було сформовано контрольну та експериментальну групи фахівців з надзвичайних ситуацій (фахівців з НС) у кількості 84 особи (по 42 особи у кожній групі).

Мета констатувального експерименту полягала у визначенні рівня емоційної стійкості кожного фахівця з НС контрольної та експериментальної груп під час ліквідації наслідків природних, екологічних, технічних і технологічних аварій та катастроф. Ми

виходили з того, що емоційна стійкість фахівця з НС може мати такі рівні: 1) дуже низький при $K = 0 \div 0,143$ (відображає цілковиту емоційну нестійкість); 2) низький при $K = 0,144 \div 0,285$ (фактично відображає високий рівень емоційної нестійкості); 3) нижче середнього при $K = 0,286 \div 0,427$ (відображає середній рівень емоційної нестійкості з тенденцією до емоційної стійкості); 4) середній при $K = 0,428 \div 0,569$ (вказує на незначну перевагу позитивних емоцій над негативними, що загалом забезпечує необхідну для діяльності в екстремальних умовах емоційну стійкість); 5) вище середнього при $K = 0,57 \div 0,711$ (відображає значну перевагу позитивних емоцій над негативними, що загалом забезпечує емоційну стійкість); 6) високий при $K = 0,712 \div 0,853$ (достатній рівень емоційної стійкості); 7) дуже високий при $K = 0,854 \div 1$ (відображає цілковиту емоційну стійкість).

Для визначення емоційної стійкості кожного фахівця з НС контрольної та експериментальної груп ми підібрали та обґрунтували два комплекта методик – опосередкованих (табл. 1), для визначення властивостей та якостей особистості фахівця з НС як складових його емоційної стійкості), і прямих (табл. 2), які загалом нами застосовувалися безпосередньо під час їх професійної діяльності з ліквідації наслідків природних, екологічних, технічних і технологічних аварій та катастроф.

Ці два комплекти методик у сукупності забезпечують окреме визначення екстремально-емоційного, екстремально-мотиваційного, екстремально-вольового, інтелектуально-свідомого, біопсихічного, психомоторного, екстремально-дійового, морально-психологічного та особистісно-диференційного компонентів емоційної стійкості фахівця з НС, а разом в інтегрованій взаємодії – його емоційну стійкість. Тест для оцінки мотиваційної спрямованості особистості Куля використовували і як опосередкований, і як прямий.

Таблиця 1

Опосередковані методики визначення складових емоційної стійкості фахівців з НС в умовах повсякденної службової діяльності

№ п/п	Методики, за допомогою яких вимірюються компоненти емоційної стійкості фахівця з НС	Компоненти емоційної стійкості фахівця з НС	Параметр, який вимірюється за допомогою методики
1.	Методика діагностики особистості на мотивацію до успіху Т. Елерса	екстремально-мотиваційний	мотивація досягнення успіху (властивість)
2.	Тест прогресивних матриць (методика Равена)	інтелектуально-свідомий	логічне мислення (властивість)
3.	Багаторівневий особистісний запитальник “Адаптивність” О. Маклакова і С. Чермяніна	особистісно-диференційний біопсихічний морально-психологічний	адаптивні здібності (властивість); поведінкова регуляція (ПР) і нервово-психічна стійкість (НПС) (властивість); морально-етична нормативність
4.	Багатофакторний особистісний запитальник FPI (модифікована форма В	екстремально-емоційний особистісно-диференційний екстремально-вольовий	невротичність, депресивність, афективне реагування (властивості); психопатизація, стійкість до стресу, реактивна агресивність (властивості); саморегулювання (властивість)
5.	Методика “Інтелектуальна лабільність”	екстремально-дійовий	лабільність (властивість)
6.	Методика “Шкала реактивної (ситуативної) та особистісної тривожності” Ч.Д. Спілбергера-Ю.Л. Ханіна	особистісно-диференційний	особистісна тривожність (властивість)
7.	Тест “Самооцінка сили волі”	особистісно-вольовий екстремально-дійовий	властивості: сила волі, терплячість, завзятість, наполегливість; імпульсивність-стабільність (властивість)
8.	Тест для оцінки мотиваційної спрямованості особистості Куля	екстремально-дійовий	акціональна орієнтація контролю за діяльністю; ситуативна орієнтація контролю за діяльністю (властивість)

Таблиця 2

Прямі методики визначення складових емоційної стійкості фахівців з НС безпосередньо під час професійної діяльності в екстремальних умовах

№ п/п	Методики, за допомогою яких вимірюються компоненти емоційної стійкості фахівця з НС	Компоненти емоційної стійкості фахівця з НС	Параметр, який вимірюється за допомогою методики
1.	Методика “Шкала реактивної (ситуативної) та особистісної тривожності” Ч.Д. Спілбергера-Ю.Л. Ханіна	екстремально-емоційний	ситуативна (реактивна) тривожність
2.	Методика діагностики оперативної оцінки самопочуття, активності й настрою	екстремально-емоційний психомоторний	оперативні: самопочуття, настрої; активність (оперативна)
3.	Тест для оцінки мотиваційної спрямованості особистості Куля	екстремально-дійовий	акціональна орієнтація контролю за діяльністю; ситуативна орієнтація контролю за діяльністю (оперативна)
4.	Опитувальник для оцінки гострої фізичної втоми	психомоторний	фізична втома (оперативна)
5.	Опитувальник для оцінки гострої розумової втоми	інтелектуально-свідомий	розумова втома (оперативна)
6.	Самооцінка емоційних станів (А.Є. Уессманн і Д.Ф. Рікса)	екстремально-емоційний біопсихічний особистісно-диференційний	тривожність – спокій, пригніченість – піднесеність (оперативні); втома – енергійність (оперативні); безпорадність – упевненість у собі (оперативні)
7.	Модифікований варіант методики “Критерії визначення рівня підготовленості фахівця в НС до професійно-екстремальної діяльності” (М.М. Козяра) для визначення рівня вираження у них компонентів емоційної стійкості	екстремально-емоційний екстремально-вольовий екстремально-мотиваційний біопсихічний	оперативна тривожність; оперативні вольові зусилля; оперативна мотивація; оперативна нервово-психічна стійкість;
	Модифікований варіант методики “Критерії визначення рівня підготовленості фахівця в НС до професійно-екстремальної діяльності” (М.М. Козяра) для визначення рівня вираження у них компонентів емоційної стійкості	психомоторний інтелектуально-свідомий екстремально-дійовий морально-психологічний	оперативно-психомоторна підготовленість; оперативний інтелект; оперативно-дійова підготовленість; оперативна моральність

Оскільки, як нами доведено, емоційна стійкість фахівця з НС – динамічне психоемоційне інтегроване утворення, яке є наслідком інтегрування психоенергетичних потенціалів екстремально-емоційного, екстремально-вольового, екстремально-мотиваційного, інтелектуально-свідомого, біопсихічного, психомоторного, екстремально-дійового, морально-психологічного та особистісно-диференційного, тобто багатьох складових, то емоційну стійкість кожного фахівця з НС можна визначити через обчислення коефіцієнту емоційної стійкості.

Математично коефіцієнт емоційної стійкості фахівця з НС ($K_{есф}$), ми розраховували через середнє геометричне. Кожен компонент емоційної стійкості фахівця з НС ($K_{есф}$) оцінюється за кількома складовими, які, зі свого боку, визначаються за результатами використання спеціально підібраного опосередкованого та прямого психодіагностичного інструментарію.

Розподіл фахівців з НС контрольної та експериментальної груп під час констатувального експерименту за рівнями розвитку емоційної стійкості показано на рис. 1.

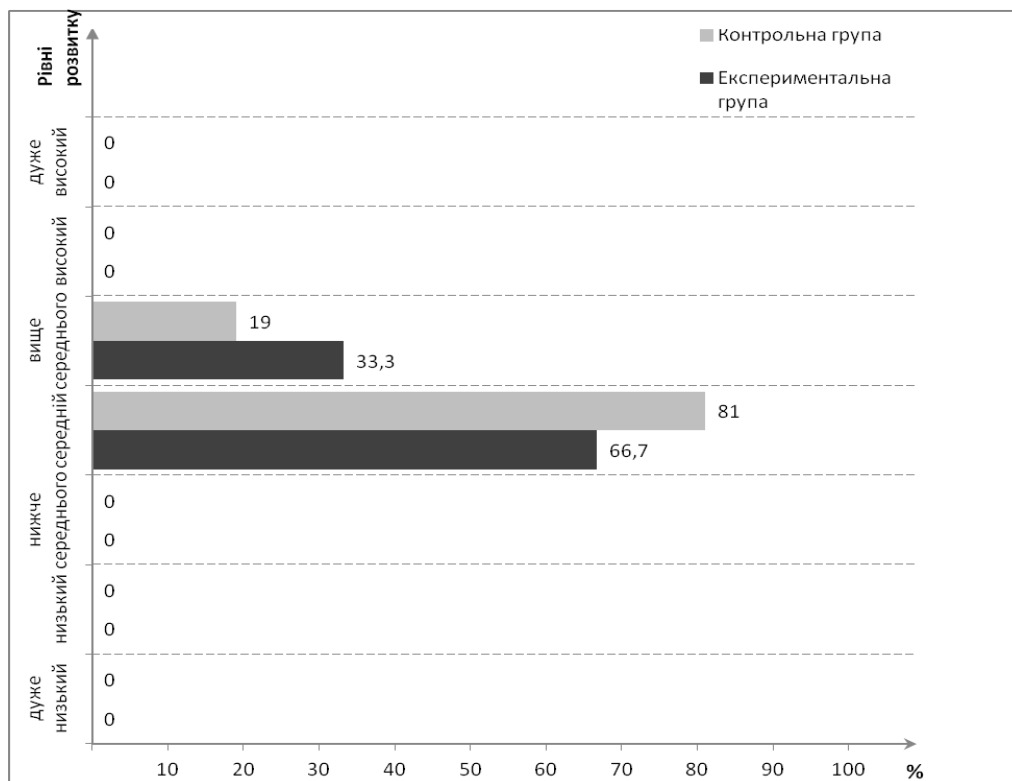

Рис. 1. Рівні прояву емоційної стійкості фахівців з надзвичайних ситуацій контрольної та експериментальної груп (констатувальний експеримент)

На основі результатів, отриманих під час констатувального експерименту, встановлено, що в контрольній групі у 34 (81%) фахівців з НС емоційна стійкість виражена на середньому рівні та у 8 (19%) – на вище середнього рівні. В експериментальній групі емоційна стійкість фахівців з НС виражена у 28 (66,7%) на середньому рівні та у 14 (33,3%) – на вище середньому.

Звідси можемо стверджувати, що рівні розвитку емоційної стійкості у фахівців з НС контрольної та експериментальної груп за наявних (традиційних) психолого-педагогічних умов майже однакові. Переважно емоційна стійкість фахівців з НС контрольної та експериментальної груп зосереджені на середньому рівні розвитку.

Висновки. Емоційна стійкість – важливий показник психічного здоров'я фахівців екстремальних видів діяльності. Вона забезпечується системою психологічної підготовки та психологічного супроводу, що здійснюється як на етапі готовності до діяльності, так і в процесі її виконання. Різнострамованість та багатоаспектність досліджуваного явища відображена у доволі широкому психодіагностичному інструментарії, який може бути використаний для вивчення емоційної стійкості. Нами розроблена система дослідження, яка відображає можливість прямої та опосередкованої оцінки прояву емоційної стійкості. Констатувальний етап дослідження показав, що емоційна стійкість фахівців з надзвичайних ситуацій контрольної та експериментальної груп в основному зосереджена на середньому рівні розвитку. Такі результати свідчать про достатню ефективність наявних психолого-педагогічних умов і побудованої на їх основі моделі психолого-педагогічного забезпечення емоційної стійкості фахівців Державної служби України з надзвичайних ситуацій.

Подальшої наукової розробки потребують питання пошуку способів підвищення емоційної стійкості фахівців Державної служби України з надзвичайних ситуацій під час ліквідації наслідків природних, екологічних, технічних і технологічних аварій та катастроф.

Література

1. Аболин Л.М. Психологические механизмы эмоциональной устойчивости человека / Л.М. Аболин. – Казань : Издательство Казанского университета, 1987. – 262 с.
2. Альманах психологических тестов. – М. : КСП, 1996. – 400 с.
3. Беседин А.Н. Книга практического психолога / А.Н. Беседин, И.И. Липатов, А.В. Тимченко, В.Б. Шапарь. – Х. : РИП "Оригинал" Фирма "Фортуна пресс", 1996. – 214 с.
4. Зильберман П.Б. Эмоциональная устойчивость оператора / П.Б. Зильберман // Очерки психологии труда. – М. : Наука, 1974. – С. 138 – 172.
5. Изюмова С.Л. О физиологической природе связей между эмоциональной устойчивостью и свойствами нервной системы / С.Л. Изюмова, Н.А. Аминов // Вопросы психологии. – 1978. – № 5. – С. 128 – 133.
6. Милерян Е.А. Психологический отбор летчиков / Е.А. Милерян. – К. : АПН УССР, 1966. – 235 с.
7. Румянцева А.Г. Влияние эмоциональных диспозиций на уровень эмоциональной устойчивости / А.Г. Румянцева // Категории, принципы и методы психологии. Психические процессы : Тез. VI Всесоюз. съезда общества психологов СССР. – Ч. 3. – М., 1983. – С. 567 – 568.
8. Секун В.И. Регуляция деятельности как фактор структурной организации черт личности. дисс. ... докт. психол. наук / В.И. Секун. – Минск, 1989. – 382 с.
9. Спилбергер Ч.Д. Концептуальные и методологические проблемы исследования тревоги / Ч.Д. Спилбергер // Стресс и тревога в спорте : сб. научных статей ; сост. Ю.Л. Ханин. – М. : Физкультура и спорт, 1983. – С. 282 – 296.
10. Щукина Е.Г. Эмоциональная неустойчивость как ведущий фактор формирования дезадаптивного поведения студентов : дисс. ... канд. психол. наук / Е.Г. Щукина. – М., 1998. – 175 с.

References

1. Abolin L.M. Psihologicheskie mehanizmy jemocional'noj ustojchivosti cheloveka / L.M. Abolin. – Kazan' : Izdatel'stvo Kazanskogo universiteta, 1987. – 262 s.
2. Al'manah psihologicheskikh testov. – M. : KSP, 1996. – 400 s.
3. Besedin A.N. Kniga prakticheskogo psihologa / A.N. Besedin, I.I. Lipatov, A.V. Timchenko, V.B. Shapar'. – H. : RIP "Original" Firma "Fortuna press", 1996. – 214 s.
4. Zil'berman P.B. Jemocional'naja ustojchivost' operatora / P.B. Zil'berman // Oчерki psihologii truda. – M. : Nauka, 1974. – S. 138 – 172.
5. Izjumova S.L. O fiziologicheskoy prirode svjazej mezhdju jemocional'noj ustojchivost'ju i svojstvami nervnoj sistemy / S.L. Izjumova, N.A. Aminov // Voprosy psihologii. – 1978. – № 5. – S. 128 – 133.
6. Milerjan E.A. Psihologicheskij otbor letchikov / E.A. Milerjan. – K. : APN USSR, 1966. – 235 s.

7. Rumjanceva A.G. Vlijanie jemocional'nyh dispozicij na uroven' jemocional'noj ustojchivosti / A.G. Rumjanceva // Kategorii, principy i metody psihologii. Psihicheskie processy : Tez. VI Vsesojuz. s#ezda obshhestva psihologov SSSR. – Ch. 3. – M., 1983. – S. 567 – 568.

8. Sekun V.I. Reguljacija dejatel'nosti kak faktor strukturnoj organizacii chert lichnosti. diss. ... dokt. psihol. nauk / V.I. Sekun. – Minsk, 1989. – 382 s.

9. Spilberger Ch.D. Konceptual'nye i metodologicheskie problemy issledovanija trevogi / Ch.D. Spilberger // Stress i trevoga v sporte : sb. nauchnyh statej ; sost. Ju.L. Hanin. – M. : Fizkul'tura i sport, 1983. – S. 282 – 296.

10. Shhukina E.G. Jemocional'naja neustojchivost' kak vedushhij faktor formirovanija dezadaptivnogo povedenija studentov : diss. ... kand. psihol. nauk / E.G. Shhukina. – M., 1998. – 175 s.

Неурова Алла. Влияние имеющихся психолого-педагогических условий на обеспечение эмоциональной устойчивости специалистов Государственной службы Украины по чрезвычайным ситуациям. В статье проанализированы результаты эмпирического исследования эмоциональной устойчивости специалистов Государственной службы Украины по чрезвычайным ситуациям в созданных условиях. Гипотетически предусмотрено, что включение элементов психологической подготовки в структуру служебной направленности специалистов, самой подготовки и ее психологического обеспечения благоприятно влияют на повышение их эмоциональной устойчивости в процессе работы в чрезвычайных ситуациях. Установлено, что эффективность имеющихся психолого-педагогических условий и построенной на их основе методической системы (модели) психолого-педагогического обеспечения эмоциональной устойчивости специалистов Государственной службы Украины по чрезвычайным ситуациям является средней.

Ключевые слова: эмоциональная устойчивость, чрезвычайные условия деятельности, эффективность психолого-педагогических условий, методическая система, специалисты по чрезвычайным ситуациям, обеспечение эмоциональной устойчивости.

Neurova Alla. The impact of existing psychological and pedagogical conditions to ensure the emotional stability of professionals of the State Emergency Service of Ukraine. In the article the author analyzes the results of an empirical study of emotional stability the professionals of the State Emergency Service (SES) of Ukraine in the current situation. It is foreseen hypothetically that the inclusion of elements of psychological preparation in the structure of officer training, actual psychological training and psychological support has a beneficial effect on improving their emotional stability during operation in emergency situations. It has been established that the efficiency of present psycho-pedagogical conditions and formed on its basis a methodical system (model) of psycho-pedagogical emotional stability support of specialists of the SES of Ukraine is average.

Keywords: emotional stability, extreme working conditions, efficiency of psycho-pedagogical conditions, methodical system, specialists in emergency situations, emotional stability support.